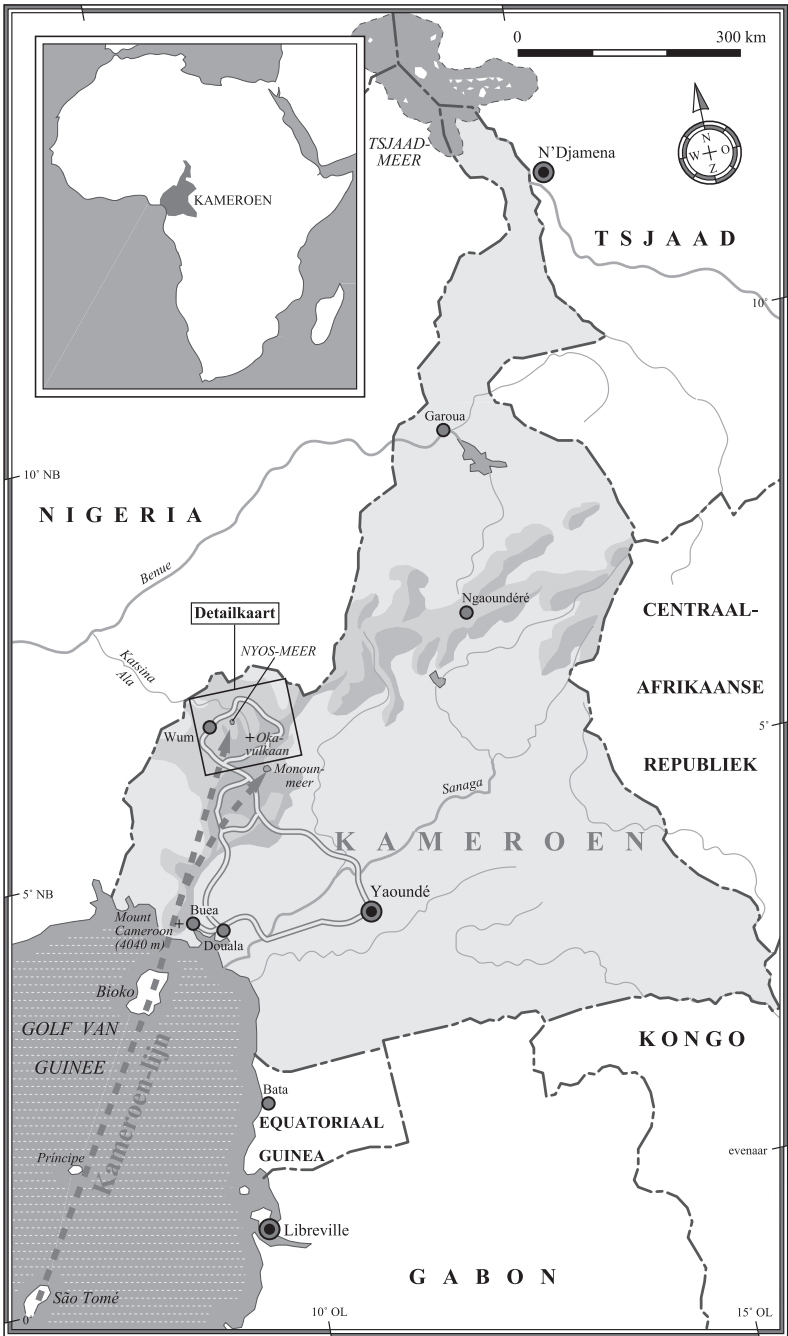


Frank Westerman
Stikvallei



2013

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM



0 300 km



TSJAAD-MEER

N'Djamena

TSJAAD

10°

10° NB

NIGERIA

Benue

Detailkaart

NYOS-MEER

+ Oka-vulkaan

Monoun-meer

Wum

Garoua

Ngaoundéré

CENTRAAL-

AFRIKAANSE

REPUBLIEK

5°

Sanaga

KAMEROEN

Yaoundé

5° NB

Mout Cameroon (4040 m)

Buea

Douala

GOLF VAN GUINEE

Bioko

KONGO

Principe

Bata

EQUATORIAAL GUINEA

evenaar

São Tomé

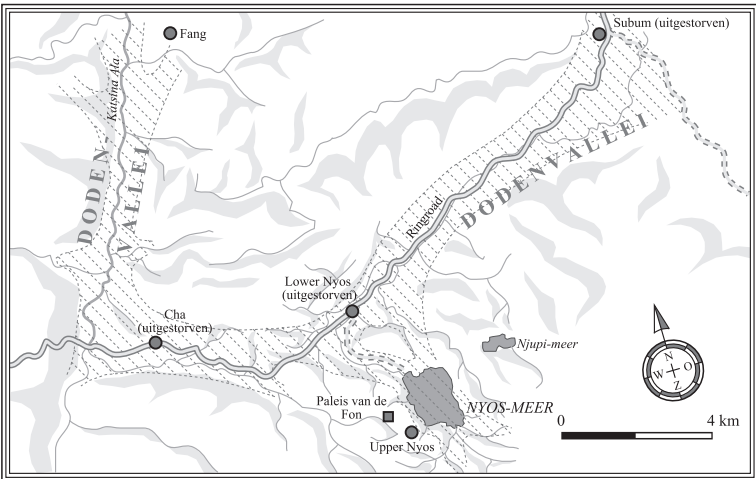
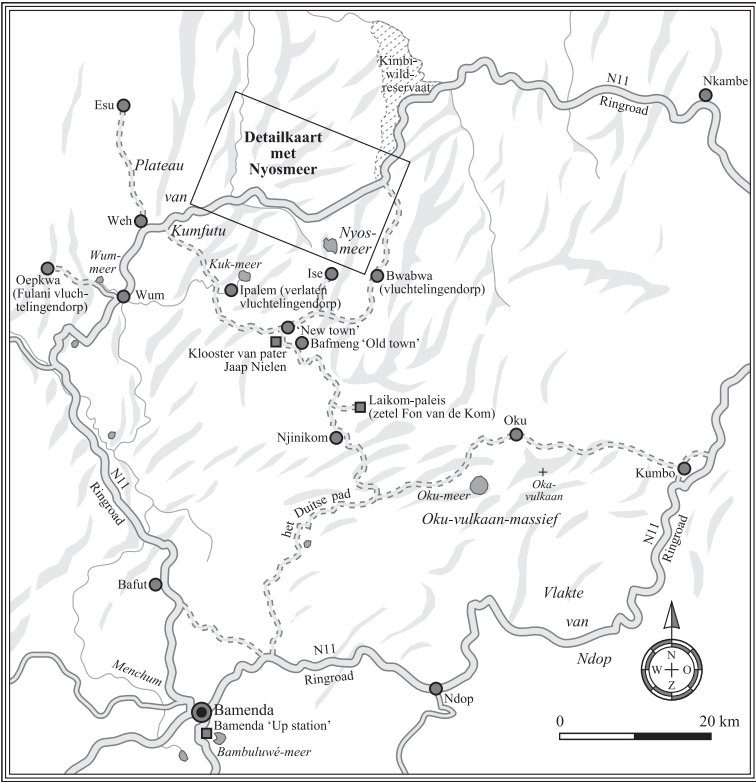
Libreville

GABON

10° OL

15° OL

Kameroen-lijn



Proloog

Het was de tijd van de grote volksverhuizingen. De Kom kwamen uit het oosten. Niemand weet waarom ze hun bonenveldjes en bedden met cocoyams op een dag in de steek lieten. Was het vanwege de kamelendrijvers uit Darfoer, die vrouwen en kinderen roofden? Heerste er rivierblindheid?

Op een dag tilden de Kom hun potten en pannen, hun schoffels en hun voorraden maniok en mais op hun hoofd. Ze gingen lopen, evenwijdig aan de evenaar, westwaarts. Alle vrouwen en meisjes droegen een peuter of baby in een doek op hun rug. Voorzichtig wadend, met een boog om de badende nijlpaarden heen, staken ze de rivier over die hun land begrenste. Soms moest er even worden gestopt, dan werd er iemand begraven of geboren en konden de anderen uitrusten.

Aan de overkant van de rivier trokken de Kom de bergen in, achter elkaar lopend in een lange sliert. Het bos brak open, maakte plaats voor bergachtig savanneland met af en toe, verscholen tussen het olifantsgras, een nederzetting. Hun leider, de Fon, zond aldoor verkenners vooruit, krijgers die waren uiterust met speren. Bij geritsel of gevaar doopten zij de ijzeren punten in cobragif. Maar ze droegen ook kalebassen met palmwijn bij zich. Kwamen ze een vredelievend volk tegen (wat je van verre kon horen aan de kalmte van het tromgeroffel), dan lieten ze de kalebas rondgaan en lachte iedereen.

Op de vlakte van Ndop, waar veel raffiapalmen groeien, liepen de Kom de Bamessi tegen het lijf. De hoofdman van het

Bamessi-volk bereidde de landverhuizers een uitbundig welkom, en nodigde hen uit om in zijn land te komen wonen. Hoeveel manen waren ze onderweg geweest? Niemand die het nog wist.

In de nacht na aankomst had de maan 'haar gelaat achter een bananenblad verborgen', een verschijnsel dat volgens oude kalenders van eclipsen is terug te voeren op een volledige maansverduistering in 1735. In dat jaar moeten de Kom zijn neergestreken op de vlakte van Ndop. Het hart van Afrika was nog ongeschonden, maar de Portugezen, de Denen en de Hollanders vraten al overal aan de boorden van het continent, als vleesetende vissen. De slavenjacht van het ene inheemse volk op het andere drong almaar dieper landinwaarts.

Konden de Bamessi versterking gebruiken? Zochten ze geborgenheid in het getal? Als dat de opzet was van de Fon van de Bamessi, dan leek hij daarin te slagen. De Kom vermenigvuldigden zich en werden talrijk. Hun vruchtbaarheid was enorm, het leek of ze een inhaalslag waagden om de schaarste aan geboorten tijdens hun omzwerving weg te werken. De eerste tien, vijftien jaar verliepen in harmonie, maar daarna raakten de Bamessi bevreesd dat hun gasten van een minderheid zouden uitgroeien tot een meerderheid. Een bedreiging. Hun numerieke expansie wekte de jaloezie van de Bamessi, die almaar verder moesten inschikken. Uiteindelijk, om de bevolkingsexplosie een halt toe te roepen, ontbood de Fon van de Bamessi de Fon van de Kom in zijn paleis. Gezeten op zijn met luipaardvellen beklede troon stelde hij een ontvolkingsmaatregel voor: beide Fons zouden elk een gemeenschapshuis bouwen en al hun mannen daarin bijeenroepen. Zodra die binnen waren, zouden ze de deur vergrendelen en de huizen in brand steken.

Jong en oud, iedereen werkte mee. De daken bestonden uit reusachtige panelen van bamboestengels, in een ruitjesvlak bijeengebonden met sisaltouw, en bedekt met gedroogd riet. Bij de inwijding dromden de mannen samen en propten zich naar

binnen, onwetend van datgene wat hun te wachten stond. Beide Fons staken met fakkels hun bouwwerken in brand, en offerden zo hun zonen voor de overleving van de stam. Er laaide een triest maar noodzakelijk offervuur op. Vonken schoten de hoogte in, en boven het geknetter uit klonk het gekerm van de mannen.

Vreemd genoeg kwam er uit het gemeenschapshuis van de Bamessi geen enkele schreeuw. Het werd evengoed in de as gelegd. De mannen echter waren aan het vuur ontsnapt via een verborgen achterdeur.

De Fon van de Kom, zierend om het bedrog, trok zich terug in de raffiabossen. Hij zong het ene treurlied na het andere en dacht na. Tegen zijn zus Nandong, de enige die hem bezocht, vertelde hij zijn plan om de Kom te wreken. Hij zou zichzelf verhangen. Niemand mocht hem lossnijden en begraven.

‘Op een dag zal er een python verschijnen,’ zei hij. ‘Volg die. Rust uit waar de python uitrust. Kruipend zal ik jullie voorgaan naar het land waar mijn volk zal wonen.’

De Fon hing zich op aan een boomtak. Het duurde niet lang of er drupte bloed en gal langs zijn voeten omlaag. Zijn lichaamssappen vormden een plas, de plas werd een poel en de poel een meer. De maden die uit het lijk kropen vielen verzameld in het water en wisselden van gedaante, het werden vissen.

Een Bamessi-jager die de oevers van het nieuwgevormde meer verkende ontdekte de vissen als eerste. Hij waarschuwde zijn Fon. Het water fonkelde niet alleen van het zonlicht, het bruisde en spatte van de staartvinnen. Nadat de koninklijke raadgevers de gemoedstoestand van het meer als goedaardig hadden beoordeeld, kondigde de Fon van de Bamessi een algemene visserijdag af. Alle jongens en mannen verzamelden zich met manden op de oever. Op een teken van de Fon sprongen ze tot hun middel in het water en begonnen wild met hun manden om zich heen te scheppen. Zij wisten niet dat het uur van de wraak was aangebroken. Te midden van het tumult, het geplens

en de aanmoedigingskreten van de kinderen rees het meer op uit zijn bedding, spatte uiteen in nevels en zeeg weg in een aardgat, alle Bamessi-vissers met zich mee sleurend.

Niet lang daarna kroop er een python uit de struiken. Nandong en haar lotgenoten namen hun spullen op en volgden de zwart-gele slang. De nieuwe uittocht duurde korter dan de eerste. Toen het gedecimeerde volk van de Kom na twee manen aankwam op een geplooide, soeverein uitstekende bergrug, zag Nandong de python in een hol onder de grond verdwijnen. Op die plek liet haar zoon Jinabo 1 een paleis verrijzen. Dit was in het jaar 1755.

De ommuurde, uit kleiblokken opgetrokken koningszetel – met tempels, gerechtshoven en hutten van de harem – kijkt ongenaakbaar uit over het land van de Kom: een handvol groene valleien die zijn gepokt met blauwe meren.

RAADSELACHTIGE STERFTE TREFT AFRIKAANSE VALLEI

YAOUNDÉ, 25 augustus 1986 – In een afgelegen vallei in West-Kameroen zijn door een nog onbekende oorzaak ten minste 1200 mensen omgekomen.

De tragedie vond plaats in het Nyosdal, op ruim driehonderd kilometer ten noordwesten van de hoofdstad Yaoundé, gedurende de nacht van 21 op 22 augustus.

De meeste slachtoffers lijken in hun slaap te zijn gestorven. Sporen van verwoesting aan huizen of gewassen zijn er niet. Wel zouden in de vallei talloze diersoorten dood zijn aangetroffen, waaronder koeien, vogels en insecten.

Radio Kameroen meldt dat reddingsteams voorzien van gasmaskers en zuurstofcilinders het getroffen gebied proberen te bereiken.

Honderden gewonden zijn inmiddels overgebracht naar een ziekenhuis in de stad Wum. Een behandelend arts omschrijft de symptomen als 'blaarachtige zweren' en 'tekenen van verstikking als door wurging'.

Op de avond van 21 augustus is in de wijde omgeving een explosie gehoord. Ooggetuigen zeggen dat het heldere water van het nabijgelegen Nyosmeer rood kleurde nadat een plotseling opstekende wind enorme golven veroorzaakte.

Twee jaar eerder, op 15 augustus 1984, vonden 37 plantagearbeiders de dood bij het Monounmeer op honderd kilometer ten zuidoosten van het Nyosmeer. Ook de oorzaak van die sterfte is nog altijd onopgehelderd. (BBC, REUTERS)

I

Mythedoders

I.

Op 7 december 2010 had ik een afspraak die niet doorging. Ik was er speciaal voor naar Parijs gekomen in de hoop en verwachting er dit verhaal mee te beginnen.

Onderweg in de trein, voortschietend over de vlaktes van Noord-Frankrijk, sloeg ik de krant open. Een tijdlang staarde ik naar een close-up van de zon, gemaakt door de NASA. Uit de bal schoot een zonnevlam van geeloranje slierten, ‘een vuuruitbarsting die het aardse dataverkeer kan ontregelen’, maar die – zoals altijd – op kosmische schaal geen enkele rimpeling te weegbracht.

Buiten verliep de dag zonloos. Er was sneeuw voorspeld, en die kwam ook. De eerste vlokken vielen toen ik op Gare du Nord op het perron stapte – de staart van de Thalys paste niet onder de overkapping. Tegen de tijd dat ik mijn hotel bereikte was Parijs veranderd in een besneeuwd kerstdecor, feeëriek verlicht, maar met verlopen franjes. Op de stoepen en de trappen naar de metro lag natte drab, die wit oplichtte in de invalende schemer. Iedereen op straat haastte zich. De draaikolk van rode achterlichten op de Place de la Concorde schroefde zich vast. Ik passeerde een filiaal van BNP Paribas en zag, op een handvol schuilende bezoekers na, geen bijzondere drukte. Dit was opmerkelijk aangezien 7 december 2010 de dag was van de

langverbeide ‘bankrun’. Onder de kreet *De Tweede Franse Revolutie!* zouden vandaag tienduizenden Facebook-vrienden het internationale bankwezen aan het wankelen brengen door allemaal tegelijk geld op te nemen. Niet de Bastille zou worden bestormd, maar de pinautomaten in de stad. Lag het aan de aanschichters van de bankrun, dan haalde het volk deze pilaren van de macht vandaag neer. ‘Geweldloos. Simpel!’

Ik had niets tegen straatrumoer, maar daar was ik niet voor gekomen. Wel voor de bergmeren van Kameroen en hun vermogen dood en verderf te zaaien. Jaren geleden, in 1992, had ik over dit fenomeen een radioreportage gemaakt. Het resultaat, vijfenveertig minuten geluiden, gezangen en gesprekken, was een momentopname. Of, zoals ik het nu zag: een voorstudie. De knal was verstomd, de lijken waren begraven, maar een sluitende verklaring was uitgebleven. Over een lengte van achttien kilometer was het dodendal van Nyos een nog altijd verboden, door het leger bewaakte zone – met als gevolg dat de verhalen over wat daar in 1986 was gebeurd zich al zo’n vijftienvintig jaar ongestoord konden vertakken en voortplanten.

Op weg naar mijn afspraak nam ik geld op. Het restaurant waar ik om acht uur ’s avonds diende te zijn kon ik herkennen aan een houten schaap bij de ingang. Het lag aan een plein in de schaduw van de Heilige Clothilde-basiliek en heette *Le Basilic*.

Het schaap stond er.

2.

Dit is wat ik al wist:

In zijn huis in Parijs aan de Quai de Bourbon 15 zet Haroun Tazieff op maandagochtend 25 augustus 1986 de radio aan. In alle vroegte luistert hij naar het nieuws. Sinds het bulletin van een uur ’s nachts maakt de omroeper melding van ‘ten minste

1200 doden' in een vallei in het westen van Kameroen. De slachtoffers lijken in hun slaap te zijn overvallen door een giftige nevel die vermoedelijk op 21 augustus uit een bergmeer – 'le lac Nyos' – is ontsnapt.

Even later rinkelt de telefoon. Haroun Tazieff neemt op in zijn werkkamer en krijgt *Agence France Presse* aan de lijn. De verslaggever van dienst vraagt hem om commentaar op de mysterieuze ramp. Er is een explosie gehoord, een meer is van kleur verschoten en er is plotselinge, massale sterfte onder mens en dier.

Tazieff zegt zonder aarzeling dat ze zijn gestikt in een wolk kooldioxide, het gas dat wij uitademen.

'Le gaz toxique est du gaz carbonique', selon le vulcanologue français Haroun Tazieff.

Zo staat het in het AFP-bericht dat die maandagochtend om 08.49 uur de wereld over gaat. Het is een primeur. Reuters en AP, de nieuwsconcurrenten, zijn nog bezig de schaarse feiten bijeen te sprokkelen; AFP bericht al over de toedracht.

Kooldioxide, verduidelijkt Haroun Tazieff, is anderhalf maal zwaarder dan lucht. Komt het in pure vorm vrij, dan stroomt het uit over de grond, waarbij het net als water op zoek gaat naar het laagste punt. Hijzelf is ooit op expeditie in Congo door zo'n onzichtbare CO₂-golf overspoeld en 'letterlijk knock-out' gegaan. Wie er niet onmiddellijk uit komt sterft een verstikkingsdood, met als enige troost dat die pijnloos is.

Ziehier de openingszet van 's werelds meest vermaarde vulkanoloog. De 72-jarige Haroun Tazieff tikt op de klok: het partijtje snelschaak met zijn vakgenoten is begonnen.

3.

Acht tijdzones ten oosten van de meridiaan van Parijs stemt Haraldur Sigurdsson zijn wereldontvanger af op de frequentie van BBC WORLD. Hij kijkt van 2800 meter hoogte uit over de Javazee. Sigurdsson, 47, vlasblond, zit voor zijn tent op de kam van de Tambora op de Indonesische archipel – een IJslander in de tropen. Zodra hij het nieuws uit Kameroen verneemt, raakt hij in alle staten. Sigurdsson staat op het punt zijn dragers te bevelen alle apparatuur in te pakken en af te dalen naar de kust. Het begint al te schemeren. Op z'n vroegst op woensdag 27 augustus zal hij een boot naar Bali kunnen nemen. Vanaf Bali vertrekken vliegtuigen. Hij rekent uit dat hij een week nodig zal hebben om het rampgebied te bereiken. Maar het is verspilde adrenaline die door zijn lichaam giert: hij is gebonden aan zijn contract met Rhode Island University.

In de loop van de avond maakt zijn opwinding plaats voor woede, en als de woede wegebt, komt de ergernis opzetten. Haraldur Sigurdsson, de enige westerse wetenschapper die de dodelijke grillen van de Kameroense meren meent te kunnen verklaren, zit vast op Soembawa, Indonesië.

4.

Nadat Haroun Tazieff de verslaggever van AFP te woord heeft gestaan, scheert hij zich met water en zeep. Dit vaste moment voor de spiegel hoort bij zijn ochtendritueel. Aangezien Tazieff tot vier maanden tevoren lid was van de Franse regering als staatssecretaris Rampenbestrijding zijn de lijnen naar de macht voor hem nog altijd kort. Direct na het scheren neemt hij contact op met het departement van Buitenlandse Zaken aan de Quai d'Orsay op de zuidoever van de Seine.

De Franse diplomatie is al sinds het weekend in beweging.

Op zaterdagavond 23 augustus heeft generaal Roger Vanni van het Kameroense leger de militair attaché van de Franse ambassade in Yaoundé ingelicht over het uitsterven van al het leven in een vallei in het noordwesten van zijn land. Een codebericht hierover met de aanduiding *immédiate* gaat pas een etmaal later de ether in omdat de ambassadeur op verlof is. Heel Frankrijk is met vakantie. Dit neemt niet weg dat er aan verschillende Parijse kades vanaf zondag 24 augustus actie wordt ondernomen.

– Er moet een adhesiebetuiging worden opgesteld voor de nabestaanden van de slachtoffers in de voormalige kolonie.

– Er moet een concreet hulpaanbod worden gedaan, zowel in Franse francs als in goederen waaraan behoefte is (gasmaskers, heeft Yaoundé laten weten, of in de woorden van generaal Vanni: ‘uitrustingen om het terrein te kunnen betreden’).

– De ambassadeur moet van zijn vakantieadres in Aurillac worden geplukt.

Zonder aarzelen dirigeert het legercommando in Parijs alvast een militaire eenheid (geniemansschappen met een tankauto diesel, aangevuld met verbindingsofficieren) vanuit hun standplaats in de Centraal-Afrikaanse Republiek naar het rampgebied in Kameroen – een afstand van 750 kilometer.

Intussen regelt Haroun Tazieff dat zijn betrouwbaarste en trouwste medewerker, een vulkaangaskenner met de bijnaam Fanfan, in hetzelfde vliegtuig zit waarmee de ambassadeur zal worden teruggevlogen naar zijn post in Afrika. Zij vertrekken nog diezelfde dag in een achtpersoons legertoestel van het type Mystère 20.

5.

Om de cassettebandjes van mijn radioreportage uit 1992 te kunnen afluisteren (ik had er twee bewaard: een met de ruwe montage van het materiaal en een van de uitzending zelf),

moest ik ze eerst laten digitaliseren. Pas toen klonken er heldere twintigste-eeuwse stemmen uit mijn eenentwintigste-eeuwse afspeelapparatuur. Het gezang van een klas weeskinderen uit een van de Nyos-vluchtelingenkampen bezorgde me koude rillingen. Ik herinnerde me dat ze in kooropstelling stonden, de kleinsten vooraan. Wat was er van ze geworden?

Op minuut 18 hoorde ik mezelf ‘Hasan de Onsterfelijke’ aanspreken, een koopman in ongekoeld vlees. *No man can kill me*, zegt Hasan, zichzelf op de borst slaand om aan te geven hoe *bulletproof* hij is. Hasan vertelt dat hij in Nigeria de Biafra-oorlog heeft overleefd en als vluchteling in Kameroen de Nyos-ramp. ‘Hasan is onsterfelijk,’ roepen de omstanders op de markt.

Het fragment is versneden met een verzuchting van een van de wetenschappers: ‘Een helder ooggetuigenverslag is vrijwel niet voorhanden.’ Voor de buitenlandse experts die bodem- en watermonsters komen nemen is Afrika een toevallig decor en het verhaal van de overlevenden: couleur locale.

‘*Massa*,’ zegt een groenteverkoopster. ‘Dit is de wraak van Mawes.’ Ze vertelt dat de god Mawes over het dodenrijk op de bodem van het meer heerst, waar hij een pythonei bewaakt dat altijd nat moet blijven. Maar uit woede over het gebrek aan offers heeft hij het ei kapotgeslagen – vandaar die ondraaglijke stinkwolk die alles wat ademt heeft verstikt: het slangenei was rot!

‘Dat meertje waar we nu langs rijden, dat lag daar vroeger niet,’ hoor ik (op minuut 38) de piepjonge chauffeur van een minibusje zeggen. ‘Het heeft zich verplaatst.’

‘Verplaatst?’

‘Ja, het lag vroeger beneden in het dal. Maar het is naar boven geklommen.’

‘Echt waar?’

‘Dat is wat de mensen zeggen.’

‘Hoe kan dat?’

‘Hoe moet ik dat weten?’

6.

Onder het lemma ‘mythe’ geeft Van Dale als eerste omschrijving ‘verhaal van mensen en goden’. Een mythe is ook (betekenis 2): ‘fabel; – praatje zonder grond: *dat is slechts een mythe.*’ En 3: ‘als juist aanvaarde, maar ongefundeerde voorstelling omtrent een persoon, zaak of toedracht’.

Het woord ‘mythe’ komt van het Griekse *mythos* en stond oorspronkelijk voor ‘dat wat er gezegd wordt’, ‘het gesproken verhaal’. Ik vermoedde dat elk verhaal ooit moest zijn begonnen met een uitroep van verwondering (‘Hoe moet ik dat weten?’). De mythe (‘Dat is wat de mensen zeggen’) volgde pas jaren of generaties later.

7.

Door François ‘Fanfan’ Le Guern op het vliegtuig naar Afrika te zetten, plaatst Tazieff een vooruitgeschoven pion in het veld. Zijn haast is te begrijpen: hoe verser de sporen van de sterfte, hoe beter daaruit de toedracht valt af te lezen. Haast is ook geboden om de concurrentie een stap voor te zijn. Wie in het wetenschappelijke bedrijf een ontdekking doet, zal alleen dan lauweren oogsten wanneer hij zijn vondst als eerste in een erkend tijdschrift weet te publiceren. De nummers twee, drie, vier en vijf, die het geboekte resultaat op eigen kracht bevestigen, steken de winnaar slechts de hoogte in. En ook dit zijn de regels van het spel: zodra François Le Guern het afgelegen dal bereikt, is de ‘equipe-Tazieff’ ter plaatse, en dus is Tazieff er. Dat de meester zelf nog in Parijs verblijft, telt bij deze race niet mee. Het is komen, zien en publiceren – en dat laatste zal geschieden onder zijn naam.

In Groot-Brittannië, Zwitserland, Nieuw-Zeeland, Japan, Duitsland en op Hawaï – overal zijn toxicologen, biologen en

vulkanologen inmiddels bezig hun koffers te pakken. In Pisa, Italië, geeft professor Giorgio Marinelli zijn secretaresse opdracht om drie stoelen te boeken op de eerstvolgende vlucht naar Kameroen. Marinelli, een vrijgezel met zijwaarts over zijn schedel gekamde haren, is petroloog, gesteentekenner. Zet je hem in schijnwerperlicht, dan verschrompelt hij in plaats van op te bloeien. Niettemin geniet hij onder aardwetenschappers een groot aanzien. Zijn grootvader was een vroege cartograaf in Abessinië, en op grond van diens goede naam kon de kleinzoon – met de persoonlijke zegen van keizer Haile Selassie – in zijn voetsporen treden. Samen met Haroun Tazieff onderzocht hij in 1967 en 1968 een vulkaanketen in de woestijn van noordelijk Ethiopië.

‘Een wandelende encyclopedie,’ zo prees Tazieff hem eens. Ook noemde hij hem: ‘De trouwste der getrouwen.’

Maar op een dag in de jaren zeventig zegde Tazieff de vriendschap eenzijdig op. Hij deed dit in een interview, mét opgaaf van redenen: Marinelli zou geleidelijk aan jaloers zijn geworden op de media-aandacht die Tazieff ten deel viel. ‘Die afgunst, in combinatie met zijn overdreven chauvinisme, heeft mij ertoe gebracht een punt te zetten achter mijn vijftienjarige vriendschap en vruchtbare samenwerking met de grote petroloog die Marinelli was.’

Was. Door de keuze voor de verleden tijd krijgt zijn uitspraak het omineuze van een vloek, alsof Tazieff de carrière van Marinelli in één ademzucht kan laten knakken. Maar nu, in de laatste week van augustus 1986, gaat het gerucht dat Marinelli over een kist met zendapparatuur beschikt waarmee hij via een satelliet data kan versturen naar zijn vakgroep in Pisa. En dat hij met twee assistenten op weg is naar Nyos.